

החשיבות הגיאופוליטית - הבינלאומית של המזרח התיכון

ה"גיאופוליטיקה" עוסקת בקשר שבין תופעות גיאוגרפיות פיסיות או אנושיות לבין יחסים פוליטיים בין מדינות. "הגיאופוליטיקה" כוללת את הנושאים הבאים - קביעת גבולות, שליטה על אוצרות טבע כמו מים ונפט ("הזהב הלבן", "הזהב השחור"), שליטה על מעברי מים חשובים (מיצרי ים ותעלות). שפע הנפט של מדינות ערב מנוצל להשגת מטרות פוליטיות. מלחמות רבות פרצו על רקע גורמים גיאוגרפיים, לדוגמא - הרקע למלחמת ששת הימים היה שמצרים חסמה את מיצרי טירן למעבר אוניות ישראליות, והניסיון להטות את מקורות המים של נחל הירדן ע"י סוריה, פלישת עיראק לכווית בניסיון להגדיל את רצועת החוף של עיראק ועוד.

הגורמים הגיאוגרפיים שמעניקים למזה"ת חשיבות בינלאומית וממקדים את ההתעניינות של מדינות העולם במזה"ת:

1. המזה"ת מהווה גשר יבשתי, ימי ואווירי בין שלוש יבשות (אסיה, אפריקה, אירופה):

א. "גשר יבשתי" - בתחומי המזה"ת נמצאות מספר דרכים יבשתיות היסטוריות חשובות, שבהן עברו צבאות וסוחרים ולאורכן התפתחו ערים גדולות וחשובות - מסעות הצלבנים, מסעות נפוליון, מסעות הבבלים והפרסים, מסעותיו של אלכסנדר הגדול, מסעות המונגולים ממרכז אסיה, מסע של הצבא הגרמני במלחמת העולם השנייה, שנבלם ע"י הבריטים בקרב אל עלמיין מערבית לעיר אלכסנדריה שבמצרים.

• "דרך המשי" - חיברה בין אירופה לבין סין ועברה בצפון המזה"ת באזור טורקיה ואיראן (דרך איסטנבול ואנקרה שבטורקיה, טהרן ומשהד שבצפון איראן). הובלת משי מסין.

• "דרך הים" - חיברה בין "ארם נהריים" (עיראק) ל"ארץ הנילוס" (מצרים). דרך זו עברה מבצרה שבדרום עיראק, דרך בגדאד, דמשק, יפו, אשקלון, עזה, קהיר. מסלול "דרך הים" דומה למיקום "הסהר הפורה".

• "דרך המלך" - ציר לאורך, בתקופת האימפריה העות'מאנית, שקישר בין המרכז הפוליטי שבאיסטנבול לבין המרכז הדתי שבערים מכה ומדינה, שבחבל חיג'אז במערב ערב הסעודית. בסמוך לדרך זו התפתחה "מסילת הברזל החיג'אזית".

העובדה שהמזה"ת היווה כבר בעבר "גשר יבשתי" חשוב השפיעה בשני תחומים:

- התפתחות ערים חשובות וגדולות בהיסטוריה האנושית - קהיר, בגדאד, דמשק.
- במזה"ת נוצר הרכב אוכלוסייה מאוד מגוון.

ב. גשר ימי" - בתחומי המזה"ת נמצאים מספר מעברי מים טבעיים ומלאכותיים מהחשובים בעולם:

• תעלת סואץ - מעבר מלאכותי שמחבר בין הים התיכון לבין מפרץ סואץ וממנו לים סוף ובכך מקצרת את השיט מאירופה למזרח הרחוק במקום להקיף את אפריקה. חשיבות רבה למעבר של סחורות ומכליות נפט מהמפרץ הפרסי אל אירופה. אורך התעלה 195 ק"מ, התעלה הועמקה במשך השנים ל 25 מ', והורחבה עד ל 365 מ' (הרוחב הראשוני היה פחות מ 100 מ'. העמקת והרחבת התעלה נועדו לאפשר מעבר של אוניות מטען גדלות. זמן המעבר בתעלה נמשך 15 שעות.

תרומת התעלה למצרים:

א. מקור הכנסה חשוב (גביית דמי מעבר, מיסים)
 ב. חיזוק מעמדה האסטרטגי והפוליטי של מצרים.
 ג. התפתחות ערים לאורך התעלה - פורט סעיד, סואץ ואיסמעיליה. מדובר על ערי נמל עם פעילות של מסחר ותעשיות נפט (בתי זיקוק). תחזוקת התעלה והפעלתה מספקים מקורות תעסוקה לתושבי הערים הללו.

תעלת סואץ חשובה יותר לצורך מעבר סחורות ונפט ופחות למעבר נוסעים, שמעדיפים יותר את התחבורה האווירית.
מאז פתיחתה, הייתה תעלת סואץ סיבה למלחמות ולסכסוכים ולהתערבות זרה - יריבות בין צרפת לבריטניה על השליטה עליה, בשנת 1956 נסגרה התעלה עקב מלחמה של בריטניה, צרפת וישראל נגד מצרים. בין 1967 ל 1973 הייתה התעלה סגורה בשל מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה ומלחמת יום כיפור. חסימת התעלה פגעה הן בכלכלת מצרים והן בכלכלה העולמית.

בתחום הובלת הנפט בתעלת סואץ חלה ירידה ממספר סיבות:

א. מכליות הנפט המודרניות הענקיות לא מסוגלות לעבור בתעלה.
 ב. בניית צינורות נפט חלופיים לתעלה.
 ג. יפן ומזרח אסיה הפכו לצרכניות נפט חשובות מהמזה"ת, והובלת הנפט אליהן אינה זקוקה לתעלת סואץ.

• מיצר באב אל מנדב - מעבר מים טבעי שמחבר בין ים סוף לבין הים הערבי (שהוא חלק מהאוקיאנוס ההודי).

• מיצר הורמוז - מעבר מים טבעי שמחבר בין המפרץ הפרסי לבין מפרץ עומאן והים הערבי. גם מעבר מים זה מהווה מוקד למתיחות בינלאומית. חשיבות רבה בכל הקשור להובלת נפט מהמפרץ הפרסי. יש בעיות בתנועת מכליות נפט בעת מלחמות (מלחמת איראן-עיראק בשנות ה 80 ומלחמת המפרץ בשנת 1991).

• מיצרי טירן - מחברים בין מפרץ אילת לבין ים סוף ומשם לאוקיאנוס ההודי או לים תיכון. חשיבות כלכלית רבה עבור ירדן, שזהו אפשרות המוצא הימי היחיד שלה. בשנת 1967 החליט נאצר נשיא מצרים לחסום את מיצרי טירן בפני מעבר של אוניות ישראליות. פעולה זו של מצרים היוותה סיבה מרכזית לפרוץ מלחמת ששת הימים ולכך שישראל תקפה את מצרים ב 1967.

• מיצרי בוספורוס ודרדנלים - מעברי מים טבעיים בתחומי מדינת טורקיה. הבוספורוס מחברים בין הים השחור לים מרמרה. הדרדנלים מחברים בין ים מרמרה דרך הים האגאי אל הים התיכון. העיר איסטנבול התפתחה משני עברי מיצר הבוספורוס. למייצרי ים אלו יש חשיבות אסטרטגית רבה והם מחזקים את מעמדה של טורקיה.

מעצמות אירופה ניסו במאות 19 - 18 לחסום את הגישה של רוסיה הצארית דרך מיצרי הבוספורוס והדרדנלים אל הים התיכון, שנחשב לים "חם" שלא קופא בחורף, בניגוד ליתר הימים שמקיפים את רוסיה. פעילות זו נמשכה גם נגד ברית המעצמות בתקופת "המלחמה הקרה" (עד לפירוקה של ברה"מ).

מיצרי הים הטבעיים הם בינלאומיים וחסימתם בפני מעבר אוניות של מדינה מסוימת מהווה עילה (סיבה) למלחמה. השיט והמעבר במיצרי ים אינו עולה כסף.

ג. "גשר אווירי" - קיצור מסלולי הטיסה מאירופה אל המזרח הרחוק ואל אפריקה. למזה"ת יש יתרונות של אקלים נוח יחסית לטיסה רוב השנה - מיעוט סערות, ערפל ועננות. למספר נמלי תעופה במזה"ת יש חשיבות בינלאומית - קהיר, טהרן, אבו דאבי.

2. המזרח התיכון הוא אזור עשיר בנפט - כ 65% מכלל עתודות (כמויות ידועות) הנפט העולמיות נמצאות באדמת המזה"ת ובמיוחד באזור המפרץ הפרסי ובמדינות שסביבו. המזה"ת הפך לספק נפט עיקרי של מדינות מפותחות - יפן, אירופה וארה"ב. מדינות המערב (ארה"ב ומערב אירופה) מעוניינות להבטיח זרימה חופשית של נפט מהמזה"ת לצורך פעילותן התעשייתית, ולכן שואפות לשמור על מחיר נמוך יחסית של חבית נפט. רוב הנפט המזרח תיכוני מיועד לייצוא.

מדינות המערב (אירופה וארה"ב) חוששות שהתחזקות התנועות האסלאמיות הקיצוניות תפגע באינטרסים הכלכליים של מדינות המערב, וחוששות מפעולות טרור והשתלטות איראנית על נכסי הנפט של המזה"ת. לנפט המזרח תיכוני שלושה יתרונות עיקריים:

- כמות רבה, מאגרים גדולים. כל באר נפט מניבה כמות עצומה של נפט בהשוואה לבארות נפט במערב.
  - הפקת הנפט קלה וזולה יחסית.
  - קירבה גיאוגרפית אל מרכזי הצריכה במערב אירופה. היתרונות שהעניק הנפט למדינות שמפיקות אותו:
  - מקור הכנסה מייצוא. עוצמה כלכלית. עלייה בתל"ג.
  - ההכנסות נוצלו לפיתוח ולצמיחה כלכלית - הקמת תעשיות, פיתוח תשתיות ותחבורה, יצירת מגוון תעסוקות ולכן הגירה של עובדים רבים אל אזור המפרץ הפרסי, עליה ברמת החיים, אספקת שירותים ציבוריים, התפתחות יישובים חדשים וגידול ניכר בכמות האוכלוסייה בחופי המפרץ הפרסי, פיתוח חקלאי בעזרת התפלת מים (חקלאות שלחין, גידול חיטה בסעודיה).
  - הנפט מעניק למדינות כוח פוליטי ומנוצל כ"נשק פוליטי" (השגת רווח פוליטי וקידום אינטרסים פוליטיים).
- אירועים פוליטיים ומלחמות במזה"ת גורמות לעלייה משמעותית במחירי הנפט - לדוגמא "משברי הנפט" בשנות ה 70 בעקבות מלחמת יום כיפור ב 1973 והמהפכה האסלאמית באיראן ב 1979. כשמחירי הנפט גבוהים אז מדינות המערב המפותחות מייבאות פחות נפט מהמזה"ת ומגבירות את השימוש במקורות אנרגיה חלופיים. כתוצאה מכך פוחתות ההכנסות ואז נבלמת ומואטת הצמיחה הכלכלית.

אירועים נוספים כמו: מלחמת המפרץ הראשונה ב-1991- התערבות ארה"ב כאשר עירק נכנסה וכבשה את כווית, אולצה לסגת בלחץ ארה"ב והבעירה 600 בארות נפט של כווית. מלחמת אירן עירק, מלחמת המפרץ השנייה, הפלת משטרו של סאדם חוסין והחלת משטר אמריקאי.

3. הסכסוך הערבי-ישראלי - מלחמות בין ישראל למדינות ערב זעזעו את העולם כולו ופגעו בכלכלת העולם - בשל עליית מחירי הנפט (משברי האנרגיה) ובשל סגירת תעלת סואץ. מדינות שונות בעולם מנסות "לתווך" בין ישראל לשכנותיה ולנסות לפתור את "הבעיה הפלשתינאית", כדי לקדם אינטרסים פוליטיים עצמיים, וכדי לבסס את "דריסת הרגל" (האחיזה) שלהן במזה"ת - ועידות שלום, הסכמי אוסלו וכו'. הסכסוך הערבי-ישראלי תרם להגברת הפעילות של ארגוני טרור בעולם כולו. הסכסוך הערבי-ישראלי, המלחמות והמתחים הצבאיים גרמו לכך שהמזה"ת נחשב לצרכן חשוב של נשק וכלי לחימה שמיוצרים במדינות שונות בעולם (במיוחד בארה"ב ואירופה). בתקופת "המלחמה הקרה" והיריבות בין הגוש הקומוניסטי בהנהגת ברה"מ לבין הגוש המערבי בהנהגת ארה"ב היו עסקאות נשק שונות בין מדינות המזה"ת לבין ארה"ב או ברה"מ. כל אחת מהמעצמות שאפה לחזק את מעמדה והשפעתה במזה"ת באמצעות עסקאות הנשק.

בשנת 1991 התקיימה "ועידת מדריד" במטרה למצוא דרכים לצמצום המתחים במזה"ת ולהתקדם לקראת שלום כולל. הוקמו מספר קבוצות עבודה בינלאומיות שכל אחת מהן תטפל בנושא מסוים - בעיית המים, שיתוף פעולה כלכלי, בעיית הפליטים הפלשתינאים, בקרת נשק, איכות סיבה. במקביל לוועידת מדריד החל משא ומתן בין ישראל לירדן, בתיווכה של ארה"ב, וכך נולד הסכם השלום ב 1994 בין ישראל לירדן (גם הסכם השלום בין ישראל למצרים משנת 1978 היה בתיווך ארה"ב). בשנות ה 90 החל משא ומתן בין ישראל לבין הפלשתינאים ונולדו הסכמי אוסלו בתיווך של מדינות המערב.

4. המזה"ת כמרכז דתי - בתחומי המזה"ת נמצאים מספר אתרים קדושים לשלוש הדתות וערים קדושות - ירושלים, חברון, בית לחם (בישראל), מכה ומדינה בערב הסעודית. המקומות הללו הם מוקדי תיירות - עליה לרגל בחג המולד של צליינים נוצרים למקומות הקדושים לנצרות שנמצאים בישראל (בית לחם) ושל עולי רגל מוסלמים מכל העולם אל מכה. פעילות ארגוני הטרור פוגעת קשות בתיירות בכלל ובתיירות הדתית בפרט.

מיקומה של ישראל במזרח התיכון

ישראל מהווה אל "לב" מרכז המזה"ת מהסיבות הבאות:

1. ישראל נמצאת במרכז הגיאוגרפי של המזה"ת ומשמשת יותר מכל כגשר בין שלוש יבשות, ובמיוחד בין אפריקה לאסיה. מעבר יבשתי בין מצרים לבין סוריה או ירדן ועיראק מתאפשר רק דרך ישראל. כמו כן, מיקומה של ישראל חוסם את הגישה הישירה של ירדן אל הים התיכון.
2. הסכסוך הערבי-ישראלי - ישראל היא מוקד להתעניינות של מדינות מחוץ למזה"ת בכל הנוגע לפתרון הסכסוך.
3. ישראל מהווה מוקד דתי לשלוש הדתות המונותאיסטיות - ערים קדושות כמו ירושלים, חברון, נצרת ובית לחם.
4. מלחמות ישראל עם שכנותיה שינו את הגיאוגרפיה האנושית של המזה"ת - בריחת אוכלוסייה פלשתינאית ב 1948 מישראל אל ירדן ואל לבנון. כתוצאה מכך בירדן עיקר האוכלוסייה היא פלשתינאית ובישראל בעיקר יהודים. בריחת הפלשתינאים ללבנון הפרה את שיווי המשקל העדין שהיה בלבנון בין קבוצות האוכלוסייה השונות ותרמה בעקיפין למלחמת האזרחים שפרצה בלבנון ב 1979 ובהמשך להתפתחות ארגוני טרור.

מהם היתרונות והחסרונות של המזרח התיכון בהיותו גשר בין שלוש יבשות?
יתרונות:

א. הכנסה כספית - הכנסה כספית ממעברי המים החשובים שבו (מס

מעבר) כמו למשל מצריים זוכה להכנסות רבות מהאזרחים העוברים

בתעלת סואץ כמו כן תורכיה מהאוניות העוברות במייצרי הבוספורוס והדרדנלים.

ב.פיתוח תשתיות - בשל עושרו של המזה"ת בנפט ולאורכו ולרוחבו ישנם צינורות נפט רבים המקצרים את מעבר הנפט לכיוון אירופה, צינורות אלו גרמו לפיתוח האזור סביב הצינור כגון כבישים, חשמל וישובים.

ג.שילוב בין תרבויות בעיקר בתורכיה הנחשבת כמפגש בין "מזרח" ל"מערב" כך שהמסחר בה התפתח מאד.

ד.אקלים נוח יחסית בחורף ולכן המזה"ת מהווה אטרקציה תיירותית לתושבי אירופה.

חסרונות:

1. הנפט כמקור לסכסוכים ולמאבקים בין מדינות האזור ובמקביל מול מעצמות העולם המנסות להגדיל את השפעתן על המדינות.

2. מאבקים ומתיחויות בין קבוצות אתניות שונות - חלק מקבוצות האוכלוסייה קנאי לשמירה על המסורת והתרבות שלו ולפעמים אף מעוניין לכפות אותה על מיעוטים שונים באותה מדינה ולהיפך מיעוט השולט על רוב וכופה את מרותו עליו.

שאלות - חשיבותו של המזרח התיכון- אילת כ"ץ

1. א.רשום שמות של שני מייצרי מים/תעלה במזרח התיכון ציין לגבי כל אחד מהם את מיקומו.
ב.לגבי אחד מהם רשום את חשיבותו הגיאופוליטית
ג.תאר שני אירועים גיאופוליטיים שקרו אחרי 1945 אשר תרמו למעמדו של המזרח התיכון כמוקד התעניינות עולמי.
- 2.לפניך היגד: "מיקום המזרח התיכון מהווה צומת וגשר בין שלוש יבשות" א.הסבר את ההיגד
ב.הבא דוגמא חיובית מהעבר או מההווה בה מיקום המזה"ת הועילה להתפתחות חלק מהמדינות, או לאזור כולו.
ג.הצג והסבר דוגמא מהעבר או מההווה בו המיקום הגיאוגרפי של המזרח התיכון נוצל באופן שלילי והזיק להתפתחות האזור, או לחלק מהמדינות.
- 3.לפניך רשימה של מייצרי ים: מיצר הבוספורוס והדרדנלים, מיצר הורמוז, מיצר בב-אל מנדב, מייצרי טירן ותעלת סואץ.
א.בחר שניים מהרשימה ציין את מיקומם בין אילו ימים הם מחברים, והסבר את חשיבותם.
ב.לפניך מספר אירועים: מלחמת יום הכיפורים- באספקט של הלאמת הנפט ואו"פק, מלחמת המפרץ הראשונה, מלחמת אירן-עירק, מלחמת המפרץ השנייה.
בחר אחד מהם, תאר בקצרה את האירוע והסבר את חשיבות האירוע למעמדו של המזרח התיכון כמוקד התעניינות עולמי.
- 4.המזרח התיכון מכונה "גשר בין יבשות"
א.הבא שתי דוגמאות לתפקודו של המזה"ת כצומת מעבר לתחבורה ימית ולתחבורה אווירית ב.הבא שתי דוגמאות להשפעה של אירועים פוליטיים על צמתי התחבורה הממוקמים בו